GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
Special Issue: 1
May: 2026

સશક્ત સ્ત્રી – સશક્ત રાષ્ટ્ર: વિકસિત ભારત 2047ના દ્રષ્ટિકોણથી મહિલા સશક્તિકરણનો સામાજિક–આર્થિક અભ્યાસ

ડૉ. હેતલ ગણેશભાઈ પરમાર

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર

શ્રી આઈ.જે.પટેલ બી.એડ કોલેજ. મોગરી, આણંદ

Email : sweetyhp2804gmail.com, (M) : 9924054826

સારાંશ (Abstract)

આધુનિક રાષ્ટ્રના વિકાસમાં માનવીય સંસાધનોનું મહત્વપૂર્ણ સ્થાન છે, અને તેમાં મહિલાઓનું યોગદાન વિશેષ નોંધપાત્ર છે. મહિલા સશક્તિકરણ માત્ર સામાજિક ન્યાયનો પ્રશ્ન નથી, પરંતુ તે રાષ્ટ્રીય વિકાસ, લોકશાહી મજબૂતી અને સમાનતા આધારિત સમાજ રચનાનો મુખ્ય આધારસ્તંભ છે. ભારતમાં ઐતિહાસિક રીતે મહિલાઓએ સામાજિક, રાજકીય, શૈક્ષણિક અને સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રોમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી છે. છતાં, વિવિધ સમયગાળાઓમાં તેમને અનેક સામાજિક–સાંસ્કૃતિક અવરોધોનો સામનો કરવો પડ્યો છે.

આ સંશોધનનો હેતુ મહિલા સશક્તિકરણને રાષ્ટ્ર નિર્માણ સાથે સાંકળીને તેની ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ, આધુનિક પ્રસ્થિતિ અને "વિકસિત ભારત 2047"ના દ્રષ્ટિકોણમાં તેની સંભાવનાઓનું વિશ્લેષણ કરવાનો છે. લેખમાં ભારતીય ઇતિહાસના ઉદાહરણો, સામાજિક સુધારણા આંદોલનો, સ્વતંત્રતા સંઘર્ષમાં મહિલાઓની ભૂમિકા અને આધુનિક સમયમાં તેમની વધતી ભાગીદારીને વિશ્લેષણાત્મક રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

સંશોધન મુખ્યત્વે ગુણાત્મક અભિગમ પર આધારિત છે જેમાં નીતિ દસ્તાવેજો, શૈક્ષણિક સંશોધન અને સામાજિક અભ્યાસોના તુલનાત્મક વિશ્લેષણનો સમાવેશ થાય છે. ચર્ચામાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે મહિલા શિક્ષણ, આર્થિક સ્વતંત્રતા, રાજકીય પ્રતિનિધિત્વ અને ડિજિટલ સાક્ષરતા રાષ્ટ્રીય વિકાસના

મુખ્ય પરિબળો બની શકે છે. અંતે, લેખમાં વિકસિત ભારત 2047 માટે મહિલાઓની સક્રિય ભાગીદારી અનિવાર્ય હોવાનું નિષ્કર્ષરૂપે રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો (Keywords): મહિલા સશક્તિકરણ, રાષ્ટ્ર નિર્માણ, સામાજિક સમાનતા, ભારતીય ઈતિહાસ, આર્થિક ભાગીદારી, વિકસિત ભારત 2047

1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

કોઈપણ રાષ્ટ્રની પ્રગતિ માત્ર તેના આર્થિક માપદંડોથી જ નિર્ધારિત થતી નથી.તેના સામાજિક માળખામાં રહેલી સમાનતા, ન્યાય અને માનવીય ગૌરવ પણ એટલા જ મહત્વપૂર્ણ છે. મહિલા સશક્તિકરણ આ ત્રણેય તત્વોને એકસાથે જોડતું પરિબળ છે. જ્યારે મહિલાઓને શિક્ષણ, આરોગ્ય, રોજગાર અને નિર્ણય પ્રક્રિયામાં સમાન અવકાશ મળે છે ત્યારે સમાજનો વિકાસ વધુ વ્યાપક અને સ્થિર બને છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં મહિલાઓને "શક્તિ"નું પ્રતિનિધિત્વ માનવામાં આવ્યું છે. વેદિક યુગમાં ગાર્ગી, મૈત્રેયી જેવી વિદ્યાવંત મહિલાઓએ જ્ઞાન પરંપરાને સમૃદ્ધ બનાવી હતી. છતાં સમય જતાં સામાજિક માળખામાં આવેલા પરિવર્તનોના કારણે મહિલાઓની સ્થિતિ ઘણીવાર ગૌણ બની ગઈ. 19મી સદીમાં સામાજિક સુધારણાના આંદોલનોએ મહિલાઓના શિક્ષણ અને અધિકારો અંગે નવા વિચારોને જન્મ આપ્યો. રાજા રામમોહન રાય, ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર અને મહાત્મા જ્યોતિબા ફુલેએ મહિલાઓના અધિકારો માટે મહત્વપૂર્ણ પ્રયત્નો કર્યા.

ભારતના સ્વતંત્રતા આંદોલનમાં મહિલાઓની ભૂમિકા વિશેષ નોંધપાત્ર રહી છે. સરોજિની નાયડુ, કસ્તુરબા ગાંધી, અરુણા આસફ અલી અને ઉષા મહેતાએ રાજકીય જાગૃતિ અને સામાજિક પરિવર્તન માટે મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપ્યું. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે મહિલાઓને યોગ્ય અવકાશ મળે છે ત્યારે તેઓ રાષ્ટ્ર નિર્માણમાં સક્રિય ભાગ ભજવી શકે છે.

આધુનિક સમયમાં મહિલા સશક્તિકરણના પ્રશ્નને માત્ર સામાજિક ન્યાય તરીકે નહીં પરંતુ વિકાસના અનિવાર્ય પરિબળ તરીકે જોવામાં આવે છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંસ્થાના ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો (SDGs)માં

પણ લિંગ સમાનતા અને મહિલા સશક્તિકરણને કેન્દ્રસ્થાને રાખવામાં આવ્યું છે (United Nations, 2015).

"વિકસિત ભારત 2047"ના દ્રષ્ટિકોણમાં મહિલાઓની ભાગીદારી વધારવી એ માત્ર નીતિગત પ્રશ્ન નથી; તે એક સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક પરિવર્તનની પ્રક્રિયા છે. જો મહિલાઓને શિક્ષણ, ટેકનોલોજી, ઉદ્યોગસાહસિકતા અને રાજકીય નેતૃત્વમાં વધુ અવકાશ મળે તો ભારતના વિકાસને નવી દિશા મળી શકે છે.

2. સાહિત્ય સમીક્ષા (Literature Review)

મહિલા સશક્તિકરણ અંગેના શૈક્ષણિક અભ્યાસોમાં વિવિધ દષ્ટિકોણ જોવા મળે છે. કેટલાક સંશોધકો તેને આર્થિક સ્વતંત્રતા સાથે જોડે છે, જ્યારે કેટલાક માટે તે સામાજિક અને રાજકીય ભાગીદારીનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ છે.

1. સેન (1999) અનુસાર વિકાસની સાચી વ્યાખ્યા એ છે કે વ્યક્તિને પોતાની ક્ષમતાઓ વિકસાવવાની અને જીવન અંગે સ્વતંત્ર નિર્ણય લેવાની તક મળે. આ સંદર્ભમાં મહિલા સશક્તિકરણ વિકાસનો મૂળભૂત ભાગ બની જાય છે. જો મહિલાઓને શિક્ષણ અને આરોગ્ય સેવાઓ સુધી સમાન પહોંચ મળે તો તે સમગ્ર સમાજના માનવ વિકાસ સૂચકાંકને સુધારી શકે છે.

2. કબીર(2005) મહિલાઓના સશક્તિકરણને ત્રણ મુખ્ય પરિમાણોમાં સમજાવે છે: સંસાધનો સુધી પહોંચ, નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા અને સામાજિક પરિવર્તન. તેમના મતે સશક્તિકરણ માત્ર કાયદાકીય અધિકારો સુધી સીમિત નથી. તે એક સામાજિક પ્રક્રિયા છે જેમાં મહિલાઓ પોતાનો અવાજ વ્યક્ત કરી શકે છે.

3. ભારતીય સંદર્ભમાં અગ્રવાલ (1994)એ જમીન અને સંપત્તિમાં મહિલાઓના અધિકારોને આર્થિક સશક્તિકરણ સાથે જોડ્યા છે. તેમના અભ્યાસ મુજબ જ્યારે મહિલાઓ પાસે આર્થિક સંસાધનો પર નિયંત્રણ હોય ત્યારે તેઓ પરિવાર અને સમાજમાં વધુ સક્રિય ભૂમિકા ભજવી શકે છે.

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
Special Issue: 1
May: 2026

4. ડ્રેઝ અને સેન (2013)એ ભારતીય વિકાસના પરિપ્રેક્ષ્યમાં દર્શાવ્યું છે કે મહિલાઓના શિક્ષણ અને આરોગ્યમાં રોકાણ કરવાથી લાંબા ગાળે સામાજિક સુખાકારી વધે છે. તેમનો તર્ક છે કે લિંગ સમાનતા માત્ર નૈતિક પ્રશ્ન નથી પરંતુ તે આર્થિક રીતે પણ લાભદાયક છે.

આ ઉપરાંત, ભારતીય ઇતિહાસના ઉદાહરણો પણ મહિલા સશક્તિકરણના વિવિધ પરિમાણોને ઉજાગર કરે છે. ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈએ સ્વતંત્રતા માટે સશસ્ત્ર સંઘર્ષ કર્યો હતો, જ્યારે સાવિત્રીબાઈ ફુલેએ મહિલાઓના શિક્ષણ માટે મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કર્યું હતું. આ ઉદાહરણો દર્શાવે છે કે મહિલા સશક્તિકરણ એક લાંબી ઐતિહાસિક પ્રક્રિયા છે.

3. સંશોધન પદ્ધતિ (Methodology)

આ સંશોધન મુખ્યત્વે ગુણાત્મક સંશોધન અભિગમ પર આધારિત છે. સંશોધન માટે દ્વિતીયક સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં શૈક્ષણિક પુસ્તકો, સંશોધન લેખો, સરકારી અહેવાલો અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓના દસ્તાવેજોનો સમાવેશ થાય છે.

વિશ્લેષણ માટે નીચેના માપદંડો અપનાવવામાં આવ્યા છે:

1. ઐતિહાસિક વિશ્લેષણ
2. નીતિગત દસ્તાવેજોની સમીક્ષા
3. સામાજિક–આર્થિક પ્રવૃત્તિઓનું તુલનાત્મક વિશ્લેષણ
4. વિકાસના દૃષ્ટિકોણથી મહિલાઓની ભૂમિકા

આ અભ્યાસનો હેતુ આંકડાકીય પરિમાણો કરતાં વિચારાત્મક અને વિશ્લેષણાત્મક સમજ વિકસાવવાનો છે. તેથી ચર્ચામાં વિવિધ સંશોધકોના વિચારોને સંકલિત કરીને સમન્વિત દૃષ્ટિકોણ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

4. વિશ્લેષણ અને ચર્ચા (Analysis and Discussion)

4.1 ભારતીય ઈતિહાસમાં મહિલા સશક્તિકરણ

ભારતના ઈતિહાસમાં મહિલાઓની ભૂમિકા બહુવિધ રહી છે. વેદિક યુગમાં મહિલાઓ શિક્ષણ અને ધાર્મિક વિધિઓમાં સક્રિય હતી. ગાર્ગી અને મૈત્રેયી જેવા ઉદાહરણો દર્શાવે છે કે જ્ઞાન ક્ષેત્રમાં મહિલાઓને મહત્વપૂર્ણ સ્થાન મળ્યું હતું.

મધ્યકાલીન સમયમાં પણ કેટલીક મહિલાઓએ રાજકીય નેતૃત્વ દર્શાવ્યું હતું. રઝિયા સુલ્તાન દિલ્હી સલ્તનતની પ્રથમ મહિલા શાસક હતી. તેમનું શાસન દર્શાવે છે કે રાજકીય નેતૃત્વમાં મહિલાઓની ક્ષમતા અદ્વિતીય છે.

આધુનિક સમયમાં સાવિત્રીબાઈ ફુલેએ મહિલા શિક્ષણ માટે જે કાર્ય કર્યું તે ભારતીય સમાજમાં પરિવર્તન લાવનાર બન્યું. તેમનો પ્રયાસ માત્ર શૈક્ષણિક સુધારણા નહોતો; તે સામાજિક સમાનતાની દિશામાં મહત્વપૂર્ણ પગલું હતું.

4.2 સ્વતંત્રતા સંઘર્ષમાં મહિલાઓની ભૂમિકા

ભારતના સ્વતંત્રતા આંદોલનમાં મહિલાઓએ સક્રિય ભાગ લીધો હતો. સરોજિની નાયડુએ રાજકીય નેતૃત્વની સાથે સાથે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે ભારતના સ્વતંત્રતા સંઘર્ષને અવાજ આપ્યો હતો. અરુણા આસફ અલી અને ઉષા મહેતાએ ગુપ્ત સંચાર માધ્યમો દ્વારા આંદોલનને મજબૂત બનાવ્યું.

આ ઉદાહરણો દર્શાવે છે કે મહિલા સશક્તિકરણ માત્ર સામાજિક સુધારણા સુધી સીમિત નથી; તે રાજકીય પરિવર્તન માટે પણ મહત્વપૂર્ણ છે.

4.3 આધુનિક ભારતમાં મહિલાઓની ભાગીદારી

તાજેતરના વર્ષોમાં ભારતે મહિલા સશક્તિકરણના ક્ષેત્રમાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી છે. શિક્ષણ, વિજ્ઞાન, રમતગમત અને રાજકારણમાં મહિલાઓની હાજરી વધતી જાય છે.

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
Special Issue: 1
May: 2026

કલ્પના ચાવલા અને સુનિતા વિલિયમ્સ જેવા વૈજ્ઞાનિકો મહિલાઓ માટે પ્રેરણાસ્ત્રોત બન્યા છે. રમતગમતમાં મેરિ કોમ, પી.વી. સિંધુ અને સાક્ષી માલિકે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે ભારતનું પ્રતિનિધિત્વ કર્યું છે.

આધુનિક અર્થતંત્રમાં મહિલાઓ ઉદ્યોગસાહસિક તરીકે પણ આગળ આવી રહી છે. સ્ટાર્ટઅપ સંસ્કૃતિમાં મહિલાઓની ભાગીદારી વધતી જતી જોવા મળે છે, જે આર્થિક સશક્તિકરણ તરફ મહત્વપૂર્ણ પગલું છે.

4.4 મહિલા સશક્તિકરણ અને રાષ્ટ્ર નિર્માણ

રાષ્ટ્ર નિર્માણની પ્રક્રિયામાં મહિલાઓની ભાગીદારી બહુવિધ સ્તરે મહત્વપૂર્ણ છે:

- શિક્ષણ ક્ષેત્રે મહિલાઓ આગામી પેઢીને ઘડવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.
- આરોગ્ય ક્ષેત્રે તેમની સંવેદનશીલતા સામાજિક સુખાકારીમાં વધારો કરે છે.
- આર્થિક ક્ષેત્રે તેમની ભાગીદારી ઉત્પાદન ક્ષમતામાં વધારો કરે છે.

વિશ્વ બેંકના અભ્યાસ અનુસાર જ્યારે મહિલાઓને આર્થિક પ્રવૃત્તિઓમાં અવકાશ મળે છે ત્યારે દેશના GDPમાં નોંધપાત્ર વધારો થઈ શકે છે (World Bank, 2020).

5. વિકસિત ભારત 2047 માટે મહિલાઓની ભૂમિકા

ભારત 2047 સુધીમાં વિકસિત રાષ્ટ્ર બનવાનો લક્ષ્ય ધરાવે છે. આ દ્રષ્ટિકોણમાં મહિલાઓની સક્રિય ભાગીદારી અનિવાર્ય છે.

1. શિક્ષણ અને ડિજિટલ સાક્ષરતા

ડિજિટલ યુગમાં મહિલાઓને ટેકનોલોજી સાથે જોડવું જરૂરી છે. STEM ક્ષેત્રોમાં તેમની ભાગીદારી વધારવી એ ભવિષ્યના વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

2. આર્થિક સ્વતંત્રતા

મહિલા ઉદ્યોગસાહસિકોને પ્રોત્સાહન આપવાથી નવી રોજગારી સર્જાઈ શકે છે.

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
Special Issue: 1
May: 2026

3. રાજકીય પ્રતિનિધિત્વ

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સંસ્થાઓમાં મહિલાઓના આરક્ષણને કારણે રાજકીય નેતૃત્વમાં તેમની હાજરી વધતી જોવા મળે છે.

4. સામાજિક પરિવર્તન

લિંગ સમાનતા માટે શિક્ષણ અને જાગૃતિ કાર્યક્રમો જરૂરી છે.

6. નીતિગત અને સામાજિક પ્રભાવ (Implications)

મહિલા સશક્તિકરણ માટે નીચેના પગલાં મહત્વપૂર્ણ બની શકે છે:

1. ગુણવત્તાપૂર્ણ શિક્ષણની ઉપલબ્ધતા
2. આરોગ્ય સેવાઓમાં સમાન પહોંચ
3. આર્થિક અવકાશ અને ઉદ્યોગસાહસિકતા
4. ડિજિટલ અને ટેકનોલોજીકલ તાલીમ
5. લિંગ સમાનતા અંગે સામાજિક જાગૃતિ

આ પગલાં માત્ર મહિલાઓ માટે જ નહીં પરંતુ સમગ્ર સમાજ માટે લાભદાયક સાબિત થઈ શકે છે.

7. નિષ્કર્ષ (Conclusion)

મહિલા સશક્તિકરણ રાષ્ટ્રીય વિકાસ માટેનું કેન્દ્રિય પરિબળ છે. ભારતીય ઇતિહાસ દર્શાવે છે કે જ્યારે મહિલાઓને યોગ્ય અવકાશ મળે છે ત્યારે તેઓ સામાજિક અને રાજકીય પરિવર્તનમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી શકે છે.

આધુનિક સમયમાં શિક્ષણ, આર્થિક સ્વતંત્રતા અને ટેકનોલોજીકલ સક્ષમતા મહિલાઓના સશક્તિકરણના મુખ્ય આધારસ્તંભ બની રહ્યા છે. “વિકસિત ભારત 2047”ના દ્રષ્ટિકોણમાં મહિલાઓની સક્રિય ભાગીદારી દેશને વધુ સમાન, ન્યાયસંગત અને સમૃદ્ધ સમાજ તરફ દોરી શકે છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સશક્ત સ્ત્રી માત્ર પરિવાર માટે જ નહીં પરંતુ સમગ્ર રાષ્ટ્ર માટે શક્તિનું સ્ત્રોત બની શકે છે. જ્યારે મહિલાઓને સમાન અવકાશ અને માન મળે છે ત્યારે રાષ્ટ્રની પ્રગતિ વધુ મજબૂત અને ટકાઉ બની શકે છે.

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
Special Issue: 1
May: 2026

સંદર્ભ સૂચિ (References)

Agarwal, B. (1994). *A Field of One's Own: Gender and Land Rights in South Asia*. Cambridge University Press.

Dreze, J., & Sen, A. (2013). *An Uncertain Glory: India and Its Contradictions*. Princeton University Press.

Kabeer, N. (2005). Gender equality and women's empowerment: A critical analysis. *Gender & Development*, 13(1), 13–24.

Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. United Nations.

World Bank. (2020). *Women, Business and the Law 2020*. World Bank Publications.